

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

BIOXILMA-XILLIK VA UNING MUHOFAZASI

Kamolova Sarvinoz O'rol qizi

Alfraganus universiteti "Xalqaro munosabatlar"

yo'nalishi, 2-kurs talabasi

kamolovasarvinoz33@gmail.com

Ilmiy rahbar: Muxamedov Asror Asadovich

Falsafa bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Anotatsiya:

Biologik xilma-xillik yoki bioxilma-xillik bu yer yuzidagi hayot xilma-xilligini tasvirlashda foydalaniladigan atamadir. Bioxilma-xillikka ko'p holatlarda o'simlik, hayvonot va mikroorganizmlar xilma-xilligi boyligi nuqtai nazaridan ham qaraladi.

Xalqaro huquq normalariga ko'ra, bioxilma-xillikni muhofaza qilish, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimini rivojlantirish, ularni boshqarish va butligini saqlash hamda samarali faoliyat yuritishini ta'minlash dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Biologik xilma-xillik sayyoradagi hayot shakllarining xilma-xilligini tavsiflaydi va tirik organizmlar, o'simliklar hamda hayvonlarning ko'p sonli turlarini, shuningdek, ular tegishli bo'lgan ekologik tizimlarni ifodalaydi.

: Biological diversity or biodiversity is a term used to describe the variety of life on Earth. Biodiversity is often considered to be the richness of the diversity of plants, animals and microorganisms.

According to international law, the protection of biodiversity, the development of a system of protected natural areas, their management and preservation of their integrity and effective functioning are among the urgent tasks. Biological diversity describes the variety of life forms on the planet and represents the large number of species of living organisms, plants and animals, as well as the ecological systems to which they belong.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

Kalit so'zlar: Kunming-Monreal, konvensiya, qo'riqxonalar, atrof-muhit muhofazasi, resurslar, xalqaro hamkorlik, inson faoliyati, o'zgaruvchan sharoitlar, bioxilma-xillikni muhofaza qilish, ekologik qonunchilik, iqlim o'zgarishi.

Keywords: Kunming-Montreal, convention, reserves, environmental protection, resources, international cooperation, human activity, changing conditions, biodiversity protection, environmental legislation, climate change.

«...Kishilik tarixining butun davrida insonlar tabiat in'omlaridan faqatgina o'z farovonligi va rivojlanishi yo'lida foydalanib kelishgan. Biz hamisha tabiatdan oldik, ammo evaziga hech narsa bermadik. Hozirgi vaqtda tabiatdan nooqilona foydalanish oqibatlari ochiq-oydin ko'zga tashlanib qoldi. Iqlimning o'zgarishi, ozon qatlamining yemirilishi, biologik xilma-xillikning tez sur'atlar bilan yo'qolib borishi bunga misol bo'la oladi...»

(BMT sobiq Bosh kotibi Pan Gi Munning xalqaro Yer kuni munosabati bilan jahon hamjamiyatiga qilgan murojaatidan)

Kirish:

O'zbekistonda biologik resurlarni boshqarish va ularni himoya qilishning rasmiy harakatlari birinchi marotaba XIX asrning oxirida boshlangan, qaysiki mintaqamiz chor Rossiyasi tarkibiga kirgandan keyin "O'rmonlarni himoya qilish haqida farmon" (1897) qabul qilingan. Bundan so'ng 1918-yilda "Turkistondagi o'rmon va yerlarni davlat mulkiga musodara qilish haqidagi qonun qabul qilindi, unda davlat o'rmon jamg'armasi tuzilishi ko'zda tutilgan edi.

1924-yildan boshlab tabiatni muhofaza qilish muammolariga katta e'tibor bera boshlandi. Qo'riqlanadigan hududlarni himoya qilish, yog'ochlardan iqtisodiy foydalanishni tashkil qilish, daraxtzorlarni o'tqazish bo'yicha tadbirlarni pul bilan

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

ta'minlash boshlandi. Rossiyada himoya qilinadigan hududlar haqidagi konsepsiyasi ularning uzoq tarixiy rivojlanishiga ega. XX asrning boshlarida Rossiyada keyinchalik sobiq sovet Ittifoqida jahonda eng rivojlangan va samarali muhofaza qilinadigan hududlar tizimi yaratildi. O'zbekistonda 1926-yilda Guralash qo'riqxonasi va 1947 - yilda Chotqol davlat qo'riqxonalar yaratilishida u o'z aksini topgan. O'zbekistonda alohida-alohida tabiatni muhofaza qilish tashkilotlarining yaratilish sanalari quyida sanab berilgan:

1940-Vazirlar Mahkamasi qoshidagi davlat ovchilik nazorati;

1947-Chotqol qo'riqxonasi;

1962-Vazirlar Mahkamasi baliqlar zaxirasini muhofaza qilish boshqarmasi;

1963-Baliqlar zaxirasidan foydalanishni tartibga keltirish va muhofaza qilish O'zbek havzalararo boshqarmasi O'zbek suvbalig;

1982-Davlat O'rmon qo'mitasi qo'riqxonalar va ovchi xo'jaliklari bosh boshqarmasi;

1988-O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi tarkibidagi qo'riqxonalar, hayvonot va o'simliklar olamini muhofaza qilish davlat nazorati mavjud (Davlat bionazorati).

O'zbekiston o'zining biologik xilma-xillik bo'yicha milliy siyosatini BMTning Taraqqiyot dasturi ko'magida Kunming-Monreal global bioxilma-xillik loyihasiga ko'ra muvofiqlashtiradi. 2022-yil dekabr oyida Bioxilma-xillik bo'yicha Kunming-Monreal global dasturi (GBF) 190 mamlakat tomonidan ma'qullangan. Ushbu dastur 2050-yilga kelib tabiat bilan uyg'unlikda yashaydigan dunyo global konsepsiyasi maqsadlariga erishish uchun yo'l xaritasini belgilaydi. Dasturning asosiy ko'rsatkichlari 2050-yilga qadar 4 ta maqsad va 2030-yilga qadar 23 ta nishonga erishish hisoblanadi. Bioxilma-xillik bo'yicha Kunming-Monreal global dasturiga qo'shilish bilan bir vaqtda O'zbekiston dunyoning boshqa ko'plab davlatlari kabi uni amalga oshirish uchun o'zining milliy maqsadlarini belgilash majburiyatini olgan. Boshlangan loyiha O'zbekistonning bioxilma-xillikni saqlash, shuningdek, tabiatni muhofaza qilish, monitoringini amalga oshirish va moliyalashtirish bo'yicha siyosatini belgilab beruvchi Milliy strategiyasi va Harakatlar rejasini global dasturining kun tartibiga mos keladigan tarzda qayta ko'rib chiqishga ko'maklashadi.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

Biologik xilma-xillikni saqlash va undan barqaror foydalanishni ta'minlash bo'yicha harakatlar rejasi:

- me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish;
- davlat kadastrini yuritish va o'simlik hamda hayvonot dunyosi obyektlari monitoringini yuritishni takomillashtirish;
- siyosatni shakllantirish va qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan bioxilma-xillikning holati va ahamiyati to'g'risidagi zamonaviy ilmiy axborotni takomillashtirish;
- hayvon va o'simliklarning noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarini tiklash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- hayvonot va o'simlik dunyosi obyektlaridan noqonuniy foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirish;
- muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tizimini va ekologik turizmni rivojlantirish;
- aholining ongi va ekologik madaniyati darajasini oshirish.

2000-yil 20-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi 22-may – Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiya qabul qilingan kunni Xalqaro biologik xilma-xillik kuni deb e'lon qildi. 2023-yil 22-may kunining mavzusi – “Kelishuvdan harakatga: bioxilma-xillikni tiklash”. Ta'kidlash joizki, 2022-yil dekabr oyida imzolangan Kunming-Monreal Global Biologik xilma-xillik dasturi 2050-yilgacha tabiatni asrash va xatarlarni bartaraf etish bo'yicha maqsadlar, aniq harakatlarni belgilab beradi.

1992 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan Biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiya qabul qilindi va u bir yil o'tib, xalqaro hujjat sifatida kuchga kirdi. Ko'plab muhim vazifalar belgilab berilgan mazkur Konvensiya bugungi kunda dunyoning aksariyat mamlakatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan. Shu munosabat bilan har yili 22 may — Xalqaro biologik xilma-xillik kuni sifatida nishonlanib kelinadi.

O'zbekistonda barqaror rivojlanish uchun biologik xilma-xillikni saqlab qolishning o'ta muhimligi alohida ahamiyat bergani holda bir qator xalqaro huquqiy hujjatlarga, shu jumladan, 1995 yilda Biologik xilma-xillik to'g'risidagi Konvensiyaga qo'shildi.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

Ammo, ba'zi paytlarda Ona tabiatimizning bioxilmaxillik boyliklariga befarqlarcha boqib ayrim fuqarolar tomonidan huquqbuzarlik holatlarini yuzaga keltirib chiqarayotganligi ham yo'q emas.

O'zbekistonda Bioxilma-xillikning asosiy xavfi, ular orollarining qisqarishi va ma'lum darajada o'zgarishidir. Tabiiy ekotizimlarga quyidagi uchta antropogen omil asosiy ta'sirini ko'rsatadi:

- 1.Suv manbalari qayta taqsimotini nazarda tutgan holda yerlarning o'zlashtirilishi
- 2.Yaylov chorvachiligi
- 3.Tog'-kon va energetika sanoatlari.

Umuman ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: cho'llanish jarayonining kuchayishi; yaylov xo'jaligini olib borishini jadallashtirish va chorva mollarini keragidan ortiq o'tlatish; yerlarni sug'orish va haydash natijasida ularning sho'rlanishi va xo'jaliklar hisobidan chiqarilishi; daryolar oqimini jilovlash: gidroenergetik obyektlar; suv yig'iluvchi maydonlarga qishloq xo'jalik faoliyati va suv muvozanatining buzilishi; qirg'oq bo'yi o'rmonlarning yo'q qilinishi; suv tubidagi qum va shag'allarning qazib olinishi; daryo suv sathining pasayishi va sho'rlanishi bilan suv rejimining beqarorligi; pestetsidlar, polidixlorfenillar va og'ir metallar bilan ifloslanishi; daraxtlarning kesilishi; o'simlik xomashyolarini tayyorlash; ruxsatsiz ov qilish.

Inson faoliyatining rivojlanishi natijasida o'rmonlarni kesish, cho'llarni haydash, botqoqlarni quritish, sahroga suv chiqarish kabi tabiiy ekotizimlarning buzilishi ro'y bermoqda. O'simlik, hayvon yoki biron bir bakterianing yo'qotilishi oziq zanjiring uzilishiga olib keladi. Bu holatni esa yuqori rivojlangan texnologiya ham to'xtata olmaydi.

Bioxilma-xillikning yovvoyi va madaniy qismlaridan biz oziqlanamiz, kiyinamiz; yog'ochdan ovqat pishirishda, uy qurishda va uy jihozi tayyorlashda foydalanamiz; boshqa qismlaridan esa tibbiyotda, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda foydalanamiz.

Yer yuzida hayot xilma-xilligi qanchalik ozaysa, biosfera tashqi ta'sirlarga shunchalik mo'rt va ta'sirchan bo'lib qoladi. Bioxilma-xillikning ozligi sayyoramizning uzoq umr kechirishi imkoniyatlarini ozaytiradi. Bioxilma-xillik mamlakatimiz xalqining iqtisodiy, estetik, sog'liqni saqlash va madaniy

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

farovonligimiz omili hisoblanadi. Lekin hozir butun dunyoda, shuningdek, mamlakatimizda ham bioxilma-xillikning kamayib borishi - qimmatli genlar, turlar, butun ekotizimlarning yo‘qolib borishi xavfi mavjud. Dinozavrlar davridan beri, ya’ni 65 million yildan beri yo‘qolmagan tabiiy turlar odamlar yaratgan sharoitda yo‘qolib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha asosiy va maxsus vakolatli muassasalar ustida turuvchi tashkilot hisoblanadi. Uning asosiy vazifalari:

- atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, tabiiy manbalaridan oqilona foydalanish va takror ishab chiqarish ustidan davlat nazoratini amalga oshirish;
- tabiatni muhofaza qilish faoliyatining tarmoqlararo birgalikda boshqaruvini amalga oshirish;
- tabiatni muhofaza qilish va resurslarni tejashning yagona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- atrof-mihut ekologik holatining maqbul holatini ta’minlash va ekologik sharoitni sog‘lomlashtirish;
- qo‘riqxonalar faoliyatini boshqarish alohida muhofazalanadigan tabiiy hududlarning tartibini ta’minlash.

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasiga quyidagi boshqarmalar kiradi:

- 1) Atmosfera havosini muhofaza qilish bo‘yicha.
- 2) Yer va suv manbalaridan foydalanish va muhofaza qilish ustudan nazorat bo‘yicha.
- 3) Ilmiy texnik taraqqiyot va targ‘ibot.
- 4) Tabiatdan foydalanishning iqtisodiyoti va uni tashkil etish.
- 5) Bosh davlat ekspertizasi.
- 6) Ekologik axborot va oldindan aytish.
- 7) Xalqaro hamkorlik va dasturlar.
- 8) Ekologik huquq.
- 9) Yer osti boyliklaridan foydalanish va muhofaza qilish hamda chiqindilar bilan muomala qilish.
- 10) Ekologik me‘yorlarni standartlashtirish va sertifikatlashtirish.

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

11) Buxgalteriya hisobi, hisobotlar va iqtisod. Bundan tashqari, tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi qoshida 2ta maxsus Respublika nazorati mavjud:

- qo'riqxonalar o'simliklar va hayvonot dunyosini muhofaza qilish davlat inspeksiyasi (davlat bionazorati)
- o'simliklar hayvonot olami va qo'riqxonalarni muhofaza qilishga yordam beradi;
- maxsus analitik nazorat davlat inspeksiyasi.

O'simliklar va hayvonot olamini qo'riqlashda boshqa vazirliklar, idoralar va jamoat tashkilotlari ma'lum rolni bajaradi, jumladan "O'zbekiston Respublikasi Davlat o'rmon qo'mitasi", "O'zbek baliq" birlashmasi, ovchilar va baliqchilar ittifoqi, ular tizimida biologik resurslarni muhofazalovchi idoraviy nazorat mavjud. O'zbekiston bioxilma-xilligi 27 mingdan ortiq turlarni o'z ichiga oladi. Ular orasida umurtqasiz hayvonlarning 14 900 turi, umurtqali hayvonlarning esa 715 turi uchraydi. Umurtqalilarning 107 turi sutemizuvchilar, 467 turi qushlar, 61 turi sudralib yuruvchilar, 3 turi amfibiyalar, 77 turi baliqlardir.

Shuningdek, 11 000 turdagi o'simliklar, qo'ziqorinlar, suv o'tlari bor. Bundan tashqari, yuqori yovvoyi o'simliklarning 4300 turi bo'lib, ulardan 8 foizi endemik turlardir. O'zbekiston "Qizil kitob"iga (2019) 206 hayvon va 314 o'simlik turi kiritilgan.

Asosiy global maqsadlardan biri 2030-yilga qadar dunyo bo'ylab tanazzulga uchragan ekotizimlarni 30% ga qayta tiklash, ma'lum turlarning yo'q bo'lib ketishini to'xtatish va 2050-yilga kelib barcha turlarning yo'q bo'lib ketish xavfini va tezligini o'n baravar kamaytirish, 2030-yilgacha pestitsidlar xavfini kamida 50% ga kamaytirish, qishloq xo'jaligi, baliqchilik va o'rmon xo'jaligi uchun ajratilgan hududlarni barqaror boshqarish va agroekologiya va boshqa bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlaydigan amaliyotlarni sezilarli darajada oshirish hisoblanadi.

Xulosa va takliflar:

Bioxilma-xillik - bu insoniyat va tabiat o'rtasidagi muhim bog'lanish. U nafaqat tabiiy resurslarning manbai, balki ekologik barqarorlik va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Bioxilma-xillikni muhofaza qilish uchun har birimiz mas'uliyatli bo'lishimiz va o'z hissamizni qo'shishimiz zarur. Biologik xilma-xillik

Scientific Conference on Multidisciplinary Studies

Hosted online from Bursa, Turkey

Website: econfseries.com

11th April, 2025

Yer yuzidagi barcha ekotizimlarda mavjud. Biron bir turning yo‘qolishi yoki kamayib ketishi har xil tur populatsiyasi uchun noqulaylik keltirib chiqaradi. Chunki turlar doimo bir-biri bilan turlicha o‘zaro bog‘langan. Suv ekotizimi va quruqlik ekotizimlarida turlar xilmaxilligini saqlash hozirgi kunning dolzarb muammolaridan bir bo‘lib qolmoqda. Tabiatdagi jamiki resurslardan oqilona foydalanmasligimiz oqibatida qanchadan-qancha turlar va notirik komponentlar xavf ostida qolayapti. Tabiatning chiroyli manzarasi, ko‘rkam go‘shalari, o‘zining hayvonot va o‘simlik olamining g‘aroyibotligi bilan ajralib turuvchi biosferani saqlash har birimizning burchimizdir. Maxsus muhofaza etiladigan hududlar yaratish; tabiat yodgorliklari yoki o‘rmon rezervatlarini saqlash; qo‘riqxonalar, buyurtmaxonalar, milliy bog‘lar barpo etish; noyob biologik va relik turlarni “Qizil kitob”ga kiritish; Botanika bog‘larida sun‘iy ekotizim yaratish, pitomniklar qurish, genofondni yaratish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Shuni ta’kidlash kerakki, biologik xilma-xillik, hayvon va o‘simliklarning biologik resurslari maxsus muhofaza qilinadigan hududlarda samarali saqlanayapti, biroq ular qiyosiy darajada faol bo‘lmagan maydonlarni tashkil etadi. Shunday qilib, O‘zbekistonda maxsus muhofaza qilinadigan hududlar O‘zR Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi qo‘mitasining ma’lumotlariga ko‘ra (2018), respublika maydonining 5,5 % qismini tashkil etadi. Demak, maxsus muhofaza choralari talab qiluvchi turlarni saqlash, tiklashga doir, vaholanki biologik xilmaxillikni asrash bo‘yicha mukammal dasturlarni ishlab chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

References:

1. NamDU-ARM-823-Bioxilma-xillik_va_uning_muhofazasi.pdf
2. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework
3. <https://t.me/Ecopoytaxt>
4. <https://t.me/ecogovuz>
5. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/04/13/biodiversity/>
6. <https://eco.gov.uz/yz/site/news?id=3162>